

На правах рукопису

МЕЛЬНИК ЮЛІЯ ВАЛЕРІЙВНА

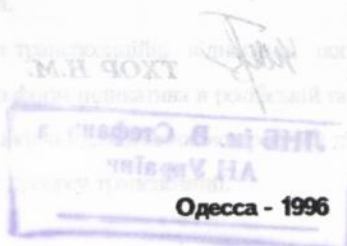
ТРАНСПОЗИЦІЯ ДІЄСЛІВНИХ ФОРМ ДІЙНОГО СПОСОБУ

(внутрішньомовний та міжмовний аспекти)

Спеціальність 10.02.15 - загальне мовознавство

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
філологічних наук

AB 35.025

ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМ. І.І. МЕЧНИКОВА

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Одеському державному університеті
ім. І.І. Мечникова.

Науковий керівник - доктор філологічних наук, доцент
СМОЛЬСЬКА Аделаїда Костянтинівна

Офіційні опоненти - доктор філологічних наук, професор
ГРИЦЕНКО Павло Юхимович
кандидат філологічних наук, доцент
КОЛЕСНИК Валентина Олександрівна

Провідна установа - Херсонський державний педагогічний інститут

Захист відбудеться 27 червня 1996 р. о 13 год. на засіданні
спеціалізованої вченої ради з філологічних наук шифр К. 05. 01.12 в
Одеському державному університеті ім. І.І. Мечникова.

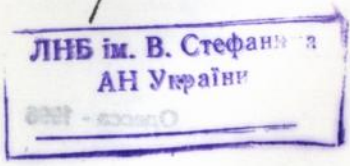
Адреса : 270058, м. Одеса, Французький бульвар, 24/26, ауд. 130.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці
університету.

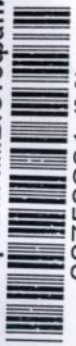
Автореферат розіслано 23 травня 1996 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

ТХОР Н.М.

ЛНБ України ім. В. Стефаніка

00753601 (M)

Запропонована робота присвячена транспозиції дієслівних форм дійсного способу як явища їх переносного вживання у внутрішньомовному та міжмовному планах.

Транспозиційні зміни дієслівних форм як мовної універсали досліджувались на матеріалі слов'янських мов (російської, болгарської, української та чеської) із залученням фактів мов різних мовних сімей.

На сьогодні написано багато серйозних праць, присвячених проблемам транспозиції, що дозволяє виділити транспозитологію як окремий напрямок науки про мову (див. роботи Ш. Баллі, О.В. Бондарка, С.С. Єрмоленка, О.В. Ісаченка, О.Лешки, В.М. Русанівського, Л. Теньєра, О.Г. Широкової та ін.).

Проблема транспозиції пов'язана з найважливішими теоріями сучасного мовознавства: по-перше, з проблематикою функціональної граматики, розвиток якої відзначається надзвичайною активністю протягом останніх десятиліть; по-друге, з семантичною теорією, з проблемою смислу, яка поєднує лінгвістику, логіку, філософію і ряд інших наук; по-третє, з теорією асиметрії мовного знаку, яку стверджував Є.Д.Поліванов.

Актуальність обраної теми зумовлена значенням дослідження транспозиції дієслівних форм як однієї з недостатньо вивчених проблем функціональної граматики. Запропонований функціонально-граматичний підхід до процесу транспозиції на матеріалі декількох мов дозволяє виявити специфіку міжмовної транспозиції, її зв'язок з внутрішньомовними явищами.

Мета роботи - встановити й описати внутрішньомовну і міжмовну транспозицію дієслівних форм дійсного способу на матеріалі художніх текстів та їх перекладів. У зв'язку з цим передбачалося виконати такі завдання:

1. Виявити зв'язки між внутрішньомовною та міжмовною транспозицією дієслівних форм.
2. Встановити типові випадки міжмовної транспозиції, характеризуючи причинний спектр цього явища.
3. Розглянувши транспозиційні відносини, поглибити уявлення про експліцитно-імпліцитний спектр форм індикатива в російській та інших слов'янських мовах.
4. Виявити специфічні для деяких мов ресурси дієслівних форм, які виконують роль вихідної точки для процесу транспозиції.

5. Виділити і охарактеризувати безеквівалентні граматичні конструкції та безеквівалентну дієслівну лексику слов'янських мов, яка стає причиною міжмовної транспозиції.

6. Класифікувати типи міжмовної транспозиції способу.

Об'єктом дослідження у цій роботі є не весь комплекс дієслівних форм художнього тексту, а тільки форми дійсного способу оригінального тексту та їх перекладні відповідності.

Матеріал дослідження. Робота проводилася на матеріалі літературних текстів і перекладів творів російських письменників ХХ ст., в тому числі романів М.Булгакова "Біла гвардія", "Театральний роман", К.Симонова "Живі і мертві" і їх перекладів на болгарську мову. З точки зору окремих аспектів дослідження зібрано матеріал з темпоралістики для зіставлення російської та української мов (використані тексти 37 творів та їх переклади). Зібрана також картотека на матеріалі російсько-чеського перекладу роману "Живі і мертві". В ході роботи методом суцільної вибірки з оригіналів та перекладів романів російських письменників на болгарську мову виділено й досліджено більше 13000 дієслівних форм.

Тексти перекладів використовуються в дисертації перш за все як матеріал для граматичного зіставлення через те, що основний аспект дослідження - функціонально-граматичний, що не виключає деяких необхідних стилістичних коментарів.

Наукова новизна роботи. У лінгвістиці частіше вивчалися внутрішньомовні дієслівні транспозиції (ВТ) в кожній окремій мові. Типології міжмовних транспозицій приділялося значно менше уваги. Крім того, звичайно проводився міжмовний зіставний аналіз транспозицій на різному текстовому матеріалі для кожної порівнюваної мови. У нашій роботі для дослідження міжмовної дієслівної транспозиції застосовується метод зіставлення семантично єдиних текстів, тобто для семантичного аналізу використовується оригінальний художній текст і його перекладні варіанти.

Таким чином, новизна дисертації полягає не тільки в новій постановці питання (внутрішньомовна і міжмовна транспозиція та їх зв'язок) і в новому матеріалі (тексти єдиного смислу - оригінальні та перекладні), але і в поглибленому уявленні про процес

міжмовної транспозиції, яке дозволяє доповнити понятійний апарат транспозитології, зробити деякі уточнення в характеристиці темпоральних систем слов'янських мов, а також категорій, пов'язаних з цією системою.

Методологічні основи і методи дослідження.

У своїй роботі ми опираємося на фундаментальні праці українських, російських, а також вчених дальнього зарубіжжя з темпоралістики, функціональної граматики, контрастивної лінгвістики і перекладознавства.

Методи, використані в дисертації, пов'язані з об'єктом, метою і завданнями дослідження. Це загальнопізнавальні методи: опис і спостереження, індукція і дедукція, аналіз і синтез, лінгвістичні - порівняльно-зіставний і трансформаційний. Для виявлення значущості транспозиції в художньому тексті застосовуються також методи дискурсного аналізу.

Один з основних заходів, використаних в дисертації, - трьохетапний контрастивний аналіз. В ході першого етапу встановлюється, чи є співвідношення по транспозиції в оригінальному і перекладному текстах; якщо його немає, то з'ясовуються причини цієї невідповідності. На третьому етапі досліджується процес транспозиції, коли відбувається зміна однієї граматичної форми іншою при відсутності ВГ в оригіналі і в перекладі, наприклад, у випадку конверсивної транспозиції.

Наукове значення дослідження і його практичне застосування.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що розгляд транспозиційних процесів дієслівних форм в типологічному плані на міжмовному рівні сприяє систематизації й уточненню понятійного апарату транспозитології, поглибленню теорії цієї галузі науки, нагромадженню фактів для створення порівняльної транспозитології і порівняльної типології слов'янського дієслова.

Практичне значення роботи виявляється в тому, що її результати й методика можуть використовуватись в дослідженнях з транспозитології, в практиці викладання теоретичних і практичних дисциплін лінгвістичного циклу, при читанні спецкурсів і спецсеминарів з транспозитології і порівняльного вивчення темпоральних мовних систем.

Апробація роботи. Дисертація обговорювалася на засіданні кафедри загального та слов'янського мовознавства Одеського державного університету ім.І.І.Мечникова. Основні положення роботи у вигляді наукових доповідей обговорювалися на обласній

міжвузівській конференції в Одеському педінституті (Одеса, 1992 р), на Всеукраїнській науковій конференції "Функціональна семантика слов'янських і германських мов" (Житомир, 1995), на конференції до свята слов'янської писемності й культури (Одеса, 1995), а також на науково-практичній конференції докторантів і аспірантів Кіровоградського педінституту (Кіровоград, 1995).

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, заключної частини і списку використаної літератури. До роботи додається список умовних скорочень.

У вступі обґрунтовується доцільність вибору теми, її актуальність і новизна. Формулюється мета і завдання роботи, визначаються методи аналізу, називаються джерела дослідження.

У першому розділі "Понятійний апарат транспозиції" розглядаються теоретичні аспекти транспозиції, проводиться огляд робіт, в яких порушуються питання транспозиції.

§ 1 присвячено характеристиці типів транспозиції.

У сучасній лінгвістиці транспозицією (від лат. *transpositio*-перестановка) іменується "використання однієї мовної форми у функції іншої форми - її пропичлена в парадигматичному ряді".¹

В дисертації введено терміни "внутрішньомовна" і "міжмовна" транспозиція (МТ). Внутрішньомовна транспозиція часу - універсальне мовне явище, характерне для мов різних сімей.

Напр. англ. *Tomorrow I dine with my sister.*

Часова віднесеність дії змінена доданям обставини часу, яка вказує на майбутнє, тобто у наявності футуральний презент.

Молд. *Песте доуэ сэгпэмынь вин сэ вэд че аць афлат.*

Аналогічні явища (футуральний презент, теперішній історичний та ін.) існують в німецькій, чеській, українській, російській та багатьох інших мовах.²

¹ Лінгвістический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева; - М.: Сов. энциклопедия, 1990. - С. 519.

² Про транспозицію часу в кпайській мові див.: Яхонтов С.Е. Категория глагола в китайском языке. - Л.: Изд-во ЛГУ, 1957.

Нім.- Wann gehen wir ins Museum?

- Morgen bin ich beschäftigt, übermorgen arbeite ich vormittags.

Am Sonnabend werde ich wahrscheinlich vormittags frei sein, und wir gehen dann zusammen ins Museum.

Чеськ.- A odkud ty jsi přiharoval?..

- Představ si, hasím si to po silnici...

Досліджувати міжслов'янську дієслівну транспозицію почали богемісти, а останнім часом в лінгвістиці спостерігається тенденція до розгляду транспозиції в зіставному плані в споріднених мовах на матеріалі перекладів, при цьому транспозиція визначається як процес, а трансформація - як захід (О.Г.Широкова); іноді, коли мова йде про переклад, кажуть про розгляд мовного матеріалу в ідентичних контекстних умовах (Д.Войводич). В дисертації оригінал і переклад досліджуються як тексти єдиної семантики.

Проведене дослідження показало, що МТ може бути двох типів: співвідносна і неспіввідносна. Співвідносна міжмовна транспозиція (СМТ) - такий різновид МТ, коли і в оригіналі, і в перекладі є ВТ, при цьому можливі два різновиди СМТ: симетрична, коли в обох текстах однаковий різновид ВТ, і асиметрична, коли ВТ має різний характер (в оригіналі минулий час в значенні майбутнього, а в перекладі футуральний презент).

Неспіввідносна міжмовна транспозиція (НМТ) -такий тип МТ, коли ВТ немає в одному тексті, або якщо вона відсутня і в оригіналі, і в перекладі. В дисертації виділені п'ять видів НМТ: зворотна, послідовна, асиметрична, акціональна (умовна) і конверсивна (заміна дієслова іншою частиною мови або вербойдом).

Зворотна НМТ, або НМТ відновлення, - це відновлення тієї часової форми, яка була вихідною для внутрішньої транспозиції оригіналу ("А вы кто по званию будете?" - "А вы какъв сте по чин?"). Послідовна НМТ полягає в розвитку імпульсів внутрішньої транспозиції оригіналу (напр., "теперішній історичний -> минулий") або імпульсів деяких відтінків значення дієслова ("теперішній час -> перфект"). Для асиметричної МТ характерна наявність ВТ лише в перекладі. Акціональна (умовна) транспозиція - уточнююча НМТ (напр., "минулий час в оригіналі -> один з минулих часів в перекладі"). Найбільший інтерес викликає НМТ, з'ясування її каузального спектра. Первісно можливо було припустити, що НМТ перш за все залежить від різниці між темпоральними системами слов'янських мов. Мова

йде не тільки про більшу/меншу кількісну різноманітність часових форм, але і про різну виразність в протиставленні абсолютних і відносних часів, що впливає на процес транспозиції, а також на наявність/відсутність багатьох дієслівних категорій, які в дискурсі пов'язані з часовими формами (переказувальний спосіб).

Проте наші спостереження виявляють, що більш функціональними як стимулятори міжмовної транспозиції дієслівних форм є причини контекстного характеру: наявність в тексті конкретних експліцитних детермінантів, тобто загальної спрямованості тексту, вплив так званого широкого контексту.

В дисертації розвиваються положення граматистів про внутрішній зв'язок лексичного значення дієслова і його граматичного темпорального смислу. Тому як третя причина міжмовної транспозиції розглядається змістова структура дієслова, в якій окрема сема або декілька сем виконують роль внутрішнього контексту.

Таким чином, в роботі зроблена спроба вирішити проблему передбачення транспозицій дієслівної форми в художньому тексті як на внутрішньомовному, так і на міжмовному рівні.

Початком теорії транспозиції в індоєвропейцід є роботи французьких лінгвістів Ш. Баллі і Л. Тен'єра. У другій половині XX ст. транспозицією активно займалися і слов'янські мовознавці (О.В. Бондарко, І. Васева-Калдинкова, С.С. Єрмоленко, О.В. Ісаченко, І. Кударов, О. Лешка, В.М. Русанівський, О.Г. Широкова та ін.).

В § 2 йдеться про дієслово як об'єкт дослідження.

В українському мовознавстві в ряді робіт розглядалися питання трансформації дієслова (В.М. Русанівський, С.С. Єрмоленко та ін.). В цих роботах поставлене питання про виявлення причин транспозиційних відносин, що пов'язане як зі специфікою дієслівних систем в окремих слов'янських мовах, так і із загальними питаннями темпоралістики, зокрема, з проблемами абсолютних і відносних часів.

В дисертації розглядаються теоретичні проблеми, пов'язані з категоріями часу та способу. Прийнято виділяти три аспекти понятійної категорії часу: фізичний, філософський і лінгвістичний. Лінгвістичний аспект тісно пов'язаний з двома першими, тому що він є необхідним для вираження сутності об'єктивного часу. Лінгвістика досліджує цілий ряд семантичних категорій, в яких відбивається ідея часу в широкому смислі: категорії темпоральності, таксису, аспектуальності, часової локалізованості, а також категорію часового порядку (термін Г.Рейхенбаха), іншими словами, категорію часової послідовності (термін

О.В. Бондарка).

Дієслівна категорія часу, безперечно, відображає реальний час, однак, якщо об'єктивний час встановлює принципово однакові відносини між явищами для всіх людей, тобто носіїв різних мов, то граматичні часові системи різних мов не бувають однаковими.

Категорія часу дієслова являє в слов'янських мовах систему граматичних форм, які використовуються для вираження відношення дії до моменту мовлення або до часу іншої дії. На відміну від додаткової часової орієнтації, яка не стиричняє ВТ часу, спеціальні слова, темпоральні детермінанти, можуть переносити вияв ознаки в інший часовий план, наприклад, з плану нинішнього до плану майбутнього.

Рос. Еду сегодня. (К. Симонов. Живые и мертвые)

Болг. Заминавам днес.

Чеськ. Dneska jedu.

У наявності симетрична СМГ.

§ 3 присвячено визначенню понять "текст" і "контекст".

В дисертації приділяється багато уваги тим функціонально-семантичним категоріям, які мають специфічні засоби морфологічного вираження тільки в одній із мов, що порівнюються, а в інших мовах виявляються тільки за допомогою лексичних детермінантів і контексту. У зв'язку з цим в роботі вживаються поняття "текст" і "контекст".

Другий розділ "Транспозиція часу" присвячено МГ часу, яка часто зумовлена наявністю ВТ в оригіналі або її потенційною можливістю.

В першій частині йдеться про види транспозиції форм теперішнього часу.

§ 1 присвячено визначенню поняття "теперішній час".

Парадигматичне значення теперішнього часу індикатива в російській мові полягає в одночасності по відношенню до моменту мовлення, при цьому одночасність з моментом мовлення не означає збігу з ним, а має передумовою широкий діапазон поширення теперішнього як в напрямку минулого, так і в напрямку майбутнього часу. У мовній практиці часто зустрічаються випадки, коли дії, виражені теперішнім часом, не співпадають з моментом мовлення. Уточнити, який саме відрізок часу виражає дана словоформа, можливо тільки у контексті, коли в наявності мовні актуалізатори. Всього в процесі роботи розглянуто 1992 форми теперішнього часу.

В § 2 розглядаються форми теперішнього історичного оригіналу та їх перекладні

відповідності.

У 78% випадків має місце симетрична СМГ, тобто в перекладі також вживається теперішній історичний.

Особливий інтерес викликає використання теперішнього історичного в перекладі паралельно з формою коменпатуву. Переносний характер форм теперішнього історичного робить їх нейтральними до понять вираження до дій через свідків або без них: завдяки контексту вони можуть означати дії, які спостерігаються і не спостерігаються мовцем.

Стоит кругом народ, смотрит. (М.Булгаков.Белая гвардия)

Наоколо се сдружал народ, гляда.

Детально питання про транспозицію способу розглядається в третьому розділі.

ВГ оригіналу може бути причиною НМГ часу, і тоді форми теперішнього історичного оригіналу відповідає минулий час, тобто в наявності послідовна НМГ.

Теперішній історичний в дослідженому перекладному матеріалі подано також в замінах аористом, імперфектом, і плюсквамперфектом. Вживання теперішнього історичного можливе лише в широкому контексті. Часто план минулого позначається формами минулого часу іншого дієслова, чергування форм теперішнього і минулого часів при зображенні минулих подій дозволяє підкреслити найдраматичніші моменти розповіді, які висликали у мовця міцний емоційний вияв. Тому важливо, щоб у перекладі були тонко переказані всі відтінки значення дієслівної словоформи, а МГ може цюмов перешкодити.

Заміни типу "теперішній історичний → аорист" складають 11%.

Щодо МГ типу "теперішній історичний → імперфект" (10%), то вона має місце, коли необхідно висловити значення тривалої дії, яка повторюється протягом довгого відрізка часу, при цьому імперфект означає не стільки минулий час, скільки стан в теперішньому.

При наявності семи передування можлива також транспозиція типу "теперішній історичний → плюсквамперфект" (1%).

В § 3 на прикладі форм теперішнього часу оригіналу (в їх прямому значенні) розглядається процес МГ типу "теперішній → минулий". У ході дослідження було відмічено факти вживання форм перфекта і імперфекта.

Семантична близькість перфекта і презенса загальновідома: перфект позначає дію в минулому, результат якої зберігається за нашого часу. В свою чергу, теперішній час припускає

широкий діапазон поширеності дії у напрямку минулого. Розповсюдження дії у сферу минулого може бути акцентовано контекстом або лексичним значенням дієслова, що в тексті дисертації підтверджується відповідними прикладами.

а) С самого утра сегодня болболунит. (М. Булгаков. Белая гвардия)

От сутринпа е заболболунила.

б) Разве я для того хлопощу? (К. Симонов. Живые и мертвые.)

Митар за това съм се разпичал?

Відмічені в дисертації факти МТ типу “теперішній → імперфект” підтверджують давні умови вживання імперфекта, який функціонував як форма відносного часу і зберіг цю особливість і сьогодні.

Казають, география говорит за немцев. (К. Симонов. Живые и мертвые).

Като че географията говореше в полза на немците.

§ 4 присвячений дослідженню форм футурального презенса, тобто теперішнього профетичного. Симетрична СМТ, тобто співвідносність “футуральний презенс в оригіналі → футуральний презенс в перекладі” складає 82%.

В дисертації розглядаються три різновиди футурального презенса: 1) презенс наміченого (запланованого) майбутнього, коли немає вказівки про момент, коли дія має відбутися; 2) презенс близького майбутнього; 3) теперішній час актуалізованого майбутнього. Щодо вживання форм теперішнього часу для зображення уявних в майбутньому фактів, то в лінгвістиці існує дві точки зору на ці форми. Більшість лінгвістів, слідом за О.В. Бондарком, визначає теперішній “уявлення” як переносне вживання презенса. Матеріал дисертації підтверджує припущення українського лінгвіста С.С. Єрмоленка про те, що необхідно розрізняти презенс актуалізованого майбутнього як переносне вживання форм теперішнього від теперішнього “уявлення” як прямого їх вживання. В ході дослідження відмічено, що випадки МТ типу “презенс → футурум” відмічено лише для теперішнього актуалізованого, щодо теперішнього “уявлення”, то в перекладах, як і в оригіналах, вживо форми презенса.

Вообразите, входит Ильчин и видит диван, а обшивка распорота и

торчит пружина ... (М. Булгаков. Театральный роман)

Представете си, влиза Илчин и вижда диван, а тапидерията му разпрана и от нея стърчи пружина ...

В § 5 на прикладі форм теперішнього часу в їх прямому значенні розглядається процес МГ типу “теперішній → майбутній”. Причинами транспозиції визначено а) розповсюдження дії в сферу майбутнього, б) особливості вживання форм відносного часу.

У другій частині розглядаються форми майбутнього часу і види його транспозиції.

§ 1 присвячено загальній характеристиці форм футурума в слов'янських мовах, особлива увага концентрується на різній природі форм доконаного і недоконаного виду (ДВ і НВ), іншими словами, перфективного презенса (ПП) і футурума.

Традиційно відомо, що ПП в російській мові в значенні футурума не протиставляє майбутню дію плану теперішнього часу (на відміну від складного майбутнього імперфективних дієслів), нібито дія, яку означає ПП, впливає з нинішнього.

Таким чином, зміну типу “майбутній час ДВ → теперішній” не можна розглядати як транспозицію часу.

В § 2 аналізуються форми ПП оригіналу і їх перекладні еквіваленти. Всього форм ПП 86% від загальної кількості футуральних форм -1829. З них - 68% - форми з часовим значенням, а 32% з модальним. Як правило, ПП перекладається на болгарську мову формами майбутнього часу або конструкцією типу “мога + да + презенс”. Переклад конструкцією з “мога” не можна вважати транспозицією часу, тому що формально це теперішній час, а форма ПП оригіналу не протиставляє майбутнє теперішньому. Це транспозиція експліковані модальності (ТЕМ), вона потенційно можлива і в тексті оригіналу, але для болгарської мови вона більш характерна: майже 30% форм ПП відповідають в перекладі конструкції з “мога”.

Да разве всех запомнишь! (К. Симонов. Живые и мертвые)

Ами че мога ли всички да запомня!

Вказана конструкція характерна як для форм з модальним, так і для форм з часовим значенням. ТЕМ є і в чеському перекладі.

Подождете три минуты? (К. Симонов. Живые и мертвые)

Můžete počkat tři minuty?

НМГ характерна для форм ПП з таким різновидом модального значення, як потенційне. У випадку, коли в оригіналі присутній відтінок припущення, він часто перекладається за допомогою вислову “току-визж”, який відповідно до граматичних законів болгарської мови супроводжує форма перфекта з пропущеним допоміжним дієсловом 3-ої особи.

... А то еще шов разойдется. (К. Симонов. Живые и мертвые).

... Че току-вряк шевът ви се разпорил.

Іноді в перекладі вживаються форми теперішнього часу ДВ, які в болгарській мові, як правило, зустрічаються в підрядних реченнях, їх самостійне вживання є дуже рідким.

§ 3 присвячено формам майбутнього часу НВ російського оригіналу та їх перекладним відповідностям.

Футуральні форми НВ менш частопі, ніж ПП (їх співвідношення 1:6), вони не дають багатого матеріалу ані в плані НМТ, ані в плані ТЕМ. Однак НМТ є обов'язковою у випадку перекладу безеквівалентних граматичних конструкцій з дієсловом “буду”. В даному випадку йдеться про зворотну НМТ (НМТ відновлення).

А вы кто по званью будете? (К. Симонов. Живые и мертвые)

А wie каков сте по чин?

А вы кто будете? (К. Симонов. Живые и мертвые)

А kdo jste vy?

В § 4 розглядаються закономірності акціональної (умовної) транспозиції футуральних форм, тобто вживання в перекладі форм простого майбутнього і майбутнього в минулому.

Третя частина присвячена транспозиційним відносинам у сфері минулого часу.

В § 1 досліджуються причини асиметричної СМТ і НМТ типу “минулий → теперішній”. Причиною першої є наявність ВТ в тексті оригіналу і відсутність можливості використання цієї форми в перекладі, наприклад, в оригіналі в значенні майбутнього вжита форма минулого часу “пошел”, а в перекладі - “трыгвам”. Використовуючи прийом ВТ в тексті перекладу, перекладач зберігає граматичну особливість оригіналу (наявність транспозиції).

Причиною НМТ визначена наявність ВТ в тексті оригіналу, коли в процесі перекладу відбувається відновлення тієї часової форми, яка була вихідною для ВТ. Причиною НМТ може бути також потенційна можливість ВТ в оригіналі (тип “минулий → теперішній історичний”). В числі причин транспозиційних змін різновиду “минулий → теперішній” також потенційна можливість заміни в оригіналі підсистем відліку часу - заміни конструкції з абсолютним часом на конструкцію з відносним.

В § 2 розглядаються причини НМТ типу “минулий → майбутній”. Основна причина - наявність в оригіналі безеквівалентної ВТ (“Поехали?” - “Ще трываме ли?”). Окремо відмічається роль лексичного значення дієслова в процесі транспозиції.

В § 3 розглядаються закономірності і особливості акціональної (умовної) транспозиції. При дослідженні акціональної МТ типу “минулий час → плосквямперфект” залучався матеріал російсько-українських і українсько-російських перекладів.

Питання про існування давноминулого часу в російській мові порушувалося в науковій літературі неодноразово.

В дисертації йдеться про форми типу “дієслово минулого часу + частка “было”, які у сучасній російській літературній мові вживаються дуже рідко, хоч активно функціонують російських говірок. У літературі, присвяченій питанням діалектології, вони однозначно іменуються плосквямперфектом.

Українсти визначають близько до вищезгаданих форми в українській мові як давноминулий час, тобто плосквямперфект. У сучасній літературній мові подібні форми функціонують активніше: крім частки “було” вживається допоміжне дієслово (зустрів був, пішли були). У російській мові наявність допоміжного дієслова можлива лише в діалектах.

Виникає неприпустимий різнобіч в термінології, називаючи одну і ту ж форму по-різному, залежно від того, вжива вона в діалекті або в літературній мові. Нам уявляється, що йдеться не про омонімію дієслівних форм, а про різницю у функціонуванні однієї форми - плосквямперфекта. Одним з доказів того, що тип “приподнялся было” є формою плосквямперфекта, стають матеріали дослідження російсько-українських і українсько-російських перекладів художньої прози ХХ ст.: переважній більшості форм українського плосквямперфекта (58%) відповідають в російських текстах форми минулого часу з “было”.

У четвертій частині виділено типи конверсивної транспозиції: заміна дієприсметником, іменником, прислівником, прикметником і іменною конструкцією. Як правило, такі заміни зумовлені різною валентністю, зв'язком з іменниками деяких семантично адекватних дієслів.

У п'ятій частині порушується стилістичний аспект дослідження, виділяються групи дієслів, які викликають найбільші труднощі при перекладі:

1. Діалектні дієслівні форми з мови персонажів (напр., “тоню”).
2. Розмовна дієслівна лексика, в тому числі безеквівалентна (наприклад, “чаевничать”).
3. Просторічна дієслівна лексика.
4. Іншомовні вкраплення (“заховались”).

У висновках підкреслюється, що проведене дослідження дозволяє виділити основні причини МТ: наявність в тексті темпоральних детермінантів, різниці в темпоральних системах

різних мов, особливості синтаксичної будови мови перекладу, лексичне значення дієслова, потенційна можливість ВГ в оригіналі, вплив відносного часу, різниця у валентності, зв'язок з іменниками деяких семантично адекватних дієслів.

Особливим типом транспозиції дієслівних форм визнана транспозиція експлікованої модальності (ТЕМ): "ПП → "мога+да+презент".

У сучасній російській літературній мові можна виділити рідкісну і поступово зникаючу форму давноминулого часу - " дієслово минулого часу + частка "былю", що дозволяє встановити проміжне становище російської мови з одного боку по відношенню до мов, в яких плюсквамперфект є повноправним членом темпоральної системи, і з іншого боку, - до мов, у яких цієї форми немає.

Третій розділ "Транспозиція форм способу" присвячено одній з найважливіших проблем сучасної контрастивної лінгвістики - питанню про транспозицію способу, категорії, яка виражає модальність на рівні дієслова.

§ 1 першої частини присвячено універсальності функціонально-семантичної категорії переказувальності: якщо в мові немає спеціальних форм, що виражають відношення до дій мовцем, який не був свідком, їх функцію виконують інші мовні засоби. В ході роботи над перекладами на болгарську мову зібрано 415 переказувальних форм, з них 97,3% - форми коментатива, 2,7% - форми адміратива.

В § 2 визначаються мовні і дискурсні елементи оригінального тексту, які спонукають перекладача ужити переказувальні форми. При цьому пропонується така класифікація:

1. З лексико-морфологічної точки зору основними модифікаторами переказувальності є частки (які ведуть походження з дієслів: "мол", "де", "дескать" або які висловлюють сумнів: "якобы", "будто бы", "словно"), дієслова говорення (verba dicendi), іменники, які мають сему "говорення" ("слух", "молва", "весь" та ін.), іменні прийменникові сполучення, які містять іменники із семантикою "говорення" ("по их словам", "по легенде").

Додатковими модифікаторами є неозначені займенники і прислівники, які посилюють семантику неозначеності і іноді навіть підкреслюють байдужість до суб'єкта говорення ("какой-то", "неизвестно").

2. З синтаксичної точки зору: різні типи речень, але переважно вставні структури. Додатковим модифікатором є неозначено-особові речення, в яких суб'єкт дії не названо або з причини його невідомості, узагальнення, або у зв'язку з бажанням мовця підкреслити власне

дію.

3. З дискурсної точки зору: речення і його частини, сполучення двох речень, широкий контекст з особливою жанровою специфікою (казка, легенда).

У другій частині розглядаються причини МТ в сфері адміратива: наявність в оригіналі вираження емоцій (здивування, обурення, презирство та ін.) або іронії, а також засоби вираження емоцій в російському тексті (частки, вигуки, вставні слова, розмовна дієслівна лексика, інтонація).

Третя частина присвячена МТ типу “індикатив → імператив”.

В дисертації цей тип МТ розглядається як міжпольовий, тобто такий, який виходить за межі об'єктивної модальності. Вказаний різновид МТ може бути зумовлений загальною модальністю тексту, законами мови перекладу (“милюсти просим” — “заповідайте”), ВТ способу оригіналу.

Щодо вживання болгарського імператива як еквівалента російських дієслівних форм ПП, то воно пов'язано з тим, що російському ПП властиве значення спонукання (перш за все це пов'язано з 1 ос. мн.).

Переклад форм ПП формами болгарського спонукального способу складає 4%.

В четвертій частині розглядаються транспозиції в сферу умовного способу, які, як правило, зумовлені різною реалізацією тенденцій до імплікації/експлікації умовності в російській та болгарській мовах. Як правило, цей тип МТ способу є характерним для форм майбутнього часу ДВ (1% загальної кількості форм ПП).

У висновках підкреслюється, що в результаті дослідження МТ способу виділено два типи міжмовних транспозиційних відносин:

1. Внутрішньопольова транспозиція, тобто транспозиція, яка не виходить за межі об'єктивної модальності. До неї відносяться МТ типу “індикатив → умовний спосіб”

2. Міжпольова транспозиція, тобто транспозиція, яка виходить за межі ФСП об'єктивної модальності. До неї відносяться транспозиції типу “індикатив → імператив”, “індикатив → коментатив”, “індикатив → адміратив”.

Міжпольова транспозиція має значно більший обсяг, ніж внутрішньопольова, що відбувається, в основному, за рахунок заміни індикатива формами коментатива і адміратива в болгарському перекладі.

Міжпольова транспозиція допомагає виділити багатокольоровий спектр засобів різного рівня (лексико-морфологічних, синтаксичних, дискурсних), які сприяють вираженню

семантики переказувальності в російській мові.

В заключній частині узагальнюються результати дослідження, синтезуються спостережені закономірності, визначаються перспективи подальшого вивчення однієї з найскладніших універсалий сучасних мов - явища транспозиції (у двох різновидах - транспозиції часу і способу).

Основні положення дисертації відображені в таких публікаціях:

1. К вопросу о стилистике славянских переводов прозы К.Симонова // Шляхи посилення ефективності практичного курсу української мови та виховання читацької майстерності. Матеріали обласної міжвузівської науково-методичної конференції (листопад 1992р.). Одеса, 1992.-С.27.

2. Транспозиция глагольных форм в болгарских и чешских переводах художественного текста // Програма і матеріали студентської наукової конференції до свята слов'янської писемності й культури 17 травня 1995 р. Одеса. - С. 27-33.

3. К вопросу о типологии плоскामперфекта // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції "Функціональна семантика слов'янських і германських мов". 18-19 травня 1995р. Житомир. - С. 111- 112.

4. К вопросу о плоскामперфекте в русском и украинском языках // Сучасні проблеми навчально-виховного процесу вищої та середньої школи. Матеріали доповідей науково-практичної конференції докторантів та аспірантів інституту, Кіровоград, 1995. - С. 78-80.

5. Давноминулий час: проблема та гіпотези // Мовознавство, 1995 (у друку).

ЛНБ ім. В. Стефанишина
АН України

Аннотации

Melnik Yu. The Transposition of the Verbal Forms of the Indicative Mood (intralinguistic and interlinguistic aspects).

Thesis for a degree of candidate of philology in the speciality 10.02.15 - general linguistics. Odessa State University. Odessa, 1996.

The paper investigates theoretical problems of the transposition of the verbal forms of the indicative mood, which are being analysed both in the intra- and interlinguistic levels. It was found, that the characteristics of the correlative and incorrelative interlinguistic transposition and the description of the causal spectrum of the interlinguistic transposition are the most important in this research.

The investigation of the transposition, carried out according to the principles of the typology, introduces clarity into the conceptual apparatus of the transpositology and extends the fundamentals of this branch of the science.

Мельник Ю. В. Транспозиция глагольных форм изъявительного наклонения (внутриязыковой и межъязыковой аспекты).

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.15 - общее языкознание. Одесский государственный университет. Одесса, 1996

В работе рассматриваются теоретические проблемы транспозиции глагольных форм изъявительного наклонения, которые исследуются как на внутриязыковом, так и на межъязыковом уровне. Наиболее существенными в данном исследовании оказались характеристики межъязыковой транспозиции как соотносительной и несоотносительной и описание каузального спектра межъязыковой транспозиции.

Проведенное в работе изучение транспозиции в типологическом плане способствует уточнению и расширению понятийного аппарата транспозитологии и углублению основ этой области науки.

— Ключові слова: *контрастивний аналіз, транспозитологія, транспозиційні відносини, транспозиція.*

Holls

ABEPOSH

.....

Тираж 100.

.....

436884

А Н Н О Т А Ц И Я

Мельник Ю. В. Транспозиция формальных форм индикатива (лингвистический и антропогенетический аспекты).

Тезисы на степень кандидата филологии в специальности 10.02.15 - общий язык. Омский государственный университет. Омск, 1996.

В работе рассмотрены теоретические проблемы транспозиции формальных форм индикатива, которые анализируются как на лингвистическом, так и антропогенетическом уровнях. Наиболее существенными в работе являются следующие вопросы: характеристика формальной транспозиции индикатива в антропогенетическом и лингвистическом аспектах; структура формальной транспозиции индикатива.

Исследование транспозиции, проведенное согласно принципам типологии, вводит clarity into the conceptual apparatus of the transposition, and extends the fundamentals of this branch of the science.

Мельник Ю. В. Транспозиция формальных форм индикатива (лингвистический и антропогенетический аспекты).

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.15 - общий язык. Омский государственный университет. Омск, 1996.

В работе рассмотрены теоретические проблемы транспозиции формальных форм индикатива, которые анализируются как на лингвистическом, так и антропогенетическом уровнях. Наиболее существенными в работе являются следующие вопросы: характеристика формальной транспозиции индикатива в антропогенетическом и лингвистическом аспектах; структура формальной транспозиции индикатива.

Исследование в работе проведено согласно принципам типологии, вводит clarity into the conceptual apparatus of the transposition, and extends the fundamentals of this branch of the science.

Ключевые слова: антропогенетический аспект, лингвистический аспект, индикатив.